

کهنه‌موضوع بیست‌وپنج‌ساله‌ای که در ابتدا قرار بود به بازسازی و بهسازی بافت پیرامون حرم مطهر بپردازد، حالا پس از ۲۰دهه تخریب بی‌امان، با تغییرهایی قرار است بافت تاریخی مشهد را حفظ کند. با توجه به حجم گسترده تخریب‌ها که در ۲ دهه گذشته صورت گرفته، ممکن است از سوی برخی کارشناسان برنامه‌های آینده ساماندهی بافت تاریخی مشهد نوشدارویی پس از مرگ سهراب قلمداد شود. حفظ همین اندک باقی‌مانده هم کاری بزرگ است، ولی کاش مسئولان به‌ویژه در دوره‌های قبلی استانداری، شورای شهر و شهرداری، این را زودتر می‌خواستند. درواقع نام‌گذاری این بافت مهم «تاریخی و هویتی» به «بافت فرسوده» در آغاز کار این پروژه، پرورنده بناهای میراثی مشهد را بست و دست کلنگ‌ها را برای تخریب باز کرد تا دهان بلوزرها از بناهای تاریخی کهن دیار سنایاد تنها گودال‌ها و خرابه‌هایی برای نسل‌های بعدی باقی بگذارند.

شاید این پرسش پیش بیاید که مگر مساحت بافت تاریخی مشهد چقدر بوده و در این سال‌ها چه چیزهایی از بین رفته که تا این حد سبب آسیب شده است. راستش را بخواهید هیچ‌کسی نمی‌تواند به‌صورت دقیق و بایقین، پاسخی داشته باشد، اما بی‌تردید می‌توان گفت آنچه مشهد در این ۲۰دهه از دست داده، همه داشته‌های تاریخی و هویتی شهری هزارساله بوده‌است که دیگر هرگز و هرگز به دست نخواهد آمد.

● مشهد، شهر دوره قاجار است!

تاریخ در مشهد، شهری که قدیمی‌ترین محله ایران (نوغان) را در دلش دارد و از همه مهم‌تر حریم حرم مطهر حضرت(رضاع) است، باید چندصدساله باشد که در آن جز حرم مطهر، مسجد گوهرشاد و گنبد خستنی، هیچ اثری از بنایی که قدمت آن به قبل از اواخر قاجار برسد، وجود ندارد؟

این را هم با اغماض گفتیم و بهتر است بنویسیم عمده آثار تاریخی باقی‌مانده این شهر در بناهای دوره پهلوی اول

(یک قرن پیش) خلاصه می‌شود.

● بافت تاریخی شهر و ۳دوره خرابی

البته دامنه تخریب بافت تاریخی مشهد فقط به دهه ۷۰محدود نمی‌شود و می‌توان از ۲دوره خرابی دیگر هم یاد کرد. نخستین تخریب را مشهد در ابتدای قرن و در دوره محمدولی اسدی که تولیت آستان قدس رضوی را برعهده داشت، تجربه کرده است. در این دوره برای ساخت خیابان طبرسی، فلکه حضرتی و خیابان تهران بافت این محدوده تخریب می‌شود. مرحله دوم تخریب‌ها به اواخر دوره پهلوی دوم و دوران استانداری و نایب‌تولیتی عبدالعظیم ولیان بازمی‌گردد. در اینجا نیز بخشی از بافت تاریخی شهر به‌ویژه بازار بزرگ مشهد خراب می‌شود.

● ما دیگر در مشهد بافت تاریخی نداریم

هدایت گواهی، پژوهشگر و کارشناس مرمت آثار تاریخی و باستانی، که جایزه بین‌المللی آسیایاسفیک را برای بازسازی خانه داروغه در کارنامه دارد و ۱۵سال است درباره بافت تاریخی مشهد پژوهش می‌کند، با صراحت می‌گوید: «از نظر علمی بافت تاریخی مشهد آسیب‌های زیادی در گذشته دیده است.»

گواهی سپس این ادعا را چنین توضیح می‌دهد: «مفهوم بافت تاریخی به مجموعه‌ای گفته می‌شود که دارای ورودی و خروجی مشخصی است و بناهایی مانند مدرسه، بازار، مسجد، خانه‌های مسکونی و دیگر زوایای زندگی شهری را در خود جاداده است و می‌توان براساس آن دورنمایی از تاریخ، معماری و سبک زندگی قوم یا ملتی را مشاهده کرد اما در مشهد یک نمونه این چنینی که بتوان به آن استناد کرد واز یک دوره تاریخی حرف زد، وجود ندارد.»

همچنان آیا می‌توانیم بگوییم که برای شهر ما بافت تاریخی و هویتی باقی مانده است؟ این روایت، درپی پاسخ برای این پرسش است

دُرمانده را دریابیم

● باقی‌مانده‌های تاریخی

به گفته این پژوهشگر و کارشناس مرمت، بافت تاریخی در مشهد فقط ۱۲روزنامه‌نگاری است که در دهان مسئولان و عامه مردم می‌چرخد، زیرا آنچه در مشهد باقی مانده، لکه‌های دارای ارزش میراثی است که به‌صورت تک‌بنا باقی مانده اند: «در طرح جدید سعی کردیم این تک‌بناها را نجات دهیم. این یعنی، طرح جدید منجر به احیای بافت تاریخی نخواهد شد، ولی همین اندک هم اتفاق خیلی خوبی است و ثمره تلاش چندساله تعدادی افراد دغدغه‌مند در این حوزه است.

● در مشهد دهه ۷۰تا ۹۰، هزاران بنای تاریخی نابود شده است

این کارشناس در ادامه دامنه تخریب‌های ۲۵سال گذشته را یک فاجعه ملی می‌خواند و با تکیه بر پژوهش‌ها و مطالعاتش در بافت تاریخی مشهد، آمار بناهای تخریب‌شده در این محدوده را با کلمه «هزاران» توصیف می‌کند: «با تعریفی که برای بنای تاریخی مصوب شده است، در مشهد با تخریب بیش از هزار و می‌توان گفت هزاران بنای تاریخی از دوره های مختلف رویه‌رو هستیم. متأسفانه هیچ آمار، سند یا اطلاعاتی در این‌باره وجود ندارد و این‌ها نتیجه مشاهدات و بررسی‌های پانزده‌ساله من در بافت قدیم مشهد است.» این در حالی است که بسیاری از مسئولان پیش از این در گفت‌وگوهای رسانه‌ای‌شان تعداد بناهای تاریخی تخریب‌شده در این بازه زمانی را حدود ۵۰هتایان کرده‌اند.

● پاک‌شدن بناهای ۲دوره تاریخی مهم درمشهد

به گفته این کارشناس: «اگر مثل مشد نمونه خروار است را درست بدانیم و میزان بناهای ارزشمند تخریب‌شده را به‌عنوان یک شاخص در نظر بگیریم، به‌جرت می‌گوییم که در مشهد از دهه ۷۰تا ۹۰آثار ۲دوره مهم تاریخی

پاک‌سازی شده است.»

گواهی این ۲دوره تاریخی را متعلق به دوره زندیه و اوایل قاجار در مشهد می‌داند و توضیح می‌دهد: «اوایل دهه ۹۰مطالعاتی را از سوی دانشگاه ساپینزای ایتالیا در باره خانه‌های تاریخی مشهد آغاز کردم و توانستم ۶خانه متعلق به دوره زند و افشار را پیدا کنم. متأسفانه نام این بناها با عنوان بناهای دوره قاجار در میراث فرهنگی ثبت شده بود و کسی از وجود آن‌ها اطلاع نداشت.» به‌گفته این کارشناس، آنچه اکنون در مشهد پیش چشم قرار دارد، بناهای دوره پهلوی اول است که باید برای حفظ آنان نیز تلاش کرد.

● وجود بناها و خانه‌های مسکونی دوره صفوی و تیموری درمشهدپیش از دهه۷۰ گواهی در پاسخ به اینکه آیا در مشهد بناها و خانه‌های تاریخی متعلق به دوره پیش از زندیه هم یافت می‌شده‌اند، می‌گوید: «وقتی بناهای زند و افشار در ۶سال قبل وجود داشته است، پیش از دهه ۷۰بناها و خانه‌های مسکونی دوره صفوی و تیموری را هم می‌شد پیدا کرد و این خیلی عجیب نیست. من چند سال پیش به دعوت میراث فرهنگی به بشرویه رفتم و در آنجا بنای مسکونی دوره تیموری داشتم. وقتی ما مسجد گوهرشاد را داریم و در تاریخ می‌خوانیم که مشهد در دوره تیموری شهری توسعه‌یافته و شاخص بوده است، بی‌گمان، بناهایی از این دوره باید می‌داشتیم و امکان نداشته است که نباشد، اما امروز نیست و همه آن‌ها تخریب شده‌اند. حالا اگر کسی بیاید و بپرسد معماری و الگوی زند و افشار به تیموری چه تفاوتی داشته است، من در مشهد هیچ چیزی پیدا نمی‌کنم که به آن استناد کنم. نه‌تنها من که هیچ‌کس نمی‌تواند این کار را انجام دهد.»

● در دهه۷۰میراث فرهنگی نبود! تخریب خانه‌های تاریخی یکی‌دیگر از دغدغه‌های مشهددوستان است.

خانه‌هایی که در نبود رسیدگی و توافق مالکان با میراث فرهنگی و شهرداری حال‌وروز خوشی نداشته‌اند و بسیاری حکم پیر به پهلوفتاده را دارند.

علی هادیان، فعال فرهنگی و پژوهشگر خانه‌های تاریخی مشهد، در این باره می‌گوید: «باور کردنی نیست، اما میراث فرهنگی هم از اوایل دهه ۸۰پای کار آمده و شروع به ثبت خانه‌های تاریخی کرده است، برای همین ما از داشته‌های تاریخی‌مان در دهه ۷۰چیزی نمی‌دانیم. در دهه ۸۰تخریب بافت تاریخی به اوج خود می‌رسد.» او همچنین بخشی از دامنه تخریب‌های خانه‌های تاریخی را نبود آگاهی در این زمینه می‌داند و توضیح می‌دهد: «آگاهی درستی درباره ارزش این بافت وجود نداشته است. مردم هم توجیه نبوده‌اند، برای همین وقتی پای ثبت بنایی به میان می‌آمده است، مالکان برای اینکه در کش‌وقوس بوروکراسی‌های اداری نیفتند، به‌صورت پنهانی یا با ترندهایی شروع به تخریب بناهایشان می‌کرده‌اند، آب به خانه می‌بستند یا آتش می‌زدند. البته میراث یک کار غیر اصولی دیگر هم می‌کرده و آن هم این بوده است که بدون اطلاع مالک شروع به ثبت می‌کردند و این موضوع سبب هراس مالکان می‌شده است.» حالا این خانه‌های بدون متولی به‌جز تعداد انگشت‌شمار، باقی درحال تخریب هستند و هیچ‌کس صدای خردشدن دیوارهای کاهگلی‌شان را نمی‌شنود. خانه‌هایی که فهرست درستی درباره تعداد، وضعیت، نوع کاربری و حتی آمار ی از نابود شده‌هایشان، وجود ندارد.

البته قرار گرفتن در فهرست ثبتی میراث فرهنگی هم نتوانسته است سرنوشت خانه‌های تاریخی مشهد را تغییر دهد و در گذشته هم هر جا که به نفع پروژه‌ای نبوده، خطی روی آن می‌کشیده است.

در این میان حداقل می‌توان صدها خانه ثبتی و غیر ثبتی را نام برد که در دهه ۸۰و ۹۰با خاک یکسان شده‌اند که خانه نیلی، بندار و اسماعیلی از آن جمله است.

پیام‌هایی که از چهارباغ مخابره شدند

هما سعادتمند

تصاویری از ایجاد اولین خط تلگراف در ایران

۱۴سال پس از مخابره نخستین پیام تلگرافی «ساموئل مورس»، صدراعظم قاجارها در یکی از گفت‌وگوهایش با ناصرالدین‌شاه از این اختراع می‌گوید. تعریف و تمجیدهای «آقاخان نوری»، تاجدار قاجاری را به صرافت آوردن تلگراف به ایران می‌اندازد. برابر تقویم‌های تاریخی امروز هشتادونهمین سال (۱۳۱۰) استقلال تلگراف‌خانه در ایران است. اسناد آرشیوی کتابخانه ملی ایران گواه این است که ۴سال پیش از این تاریخ، مقارن با دوران حکومت ناصرالدین شاه قاجار، آزمایشی موفقیت‌آمیز در این باره به همت اعتمادالسلطنه در اسفندماه۱۲۳۶انجام می‌گیرد و نخستین پیام تلگراف از مدرسه دارالفنون به کاخ‌شاه مخابره می‌شود. این اسناد از «عباسعلی‌خان دلیلی» نیز به‌عنوان نخستین کسی‌نام می‌برد که اولین پیام تلگرافی در ایران را مخابره می‌کند.او در این پیام می‌نویسد: «منت خدای را عزوجل که طاعتش موجب قربت است و به شکراندرش مزید نعمت.»

● آغاز پروژه توسعه خطوط تلگراف در ایران

یک سال بعد از این تاریخ، یکی از معلمان اتریشی دارالفنون به نام «موسیوکرشش» با نظارت و اهتمام «علیقلی‌میرزا اعتمادالسلطنه» عمارت گلستان را از طریق تلگراف به باغ لاله‌زار متصل کرد. به‌ثمر رسیدن این طرح، آغاز پروژه توسعه خطوط تلگراف در تهران و دیگر شهرهای ایران را رقم زد. در همین راستا نخستین خط طولانی تلگراف در ایران به فاصله ۳۰۰کیلومتر نیز در تیرماه۱۲۳۸ بین تهران و چمن سلطانیه، اردوگاه تابستانی ناصرالدین‌شاه واقع در نزدیکی زنجان، ایجاد شد.

● چرخ الماس و سیم صاعقه

اما خبر رسیدن تلگراف به ایران را نخستین بار روزنامه «وقایع اتفاقیه» منتشر کرد و ایرانی‌ها با خواندن گزارش‌های این جریده به این پدیده آشنا شدند. در گزارش‌هایی که وقایع اتفاقیه نوشته، سیم و دستگاه تلگراف چنان اختراع شگفت‌انگیزی معرفی شده که درباره آن تعبیرهایی چون چرخ الماس، چرخ آتشی، چرخ صاعقه و سیم صاعقه به کار رفته است.

● مخبرالدوله و وزارت تلگراف

نگفته نماند که تلگراف از ابتدای تأسیسش در ایران تا سال۱۲۵۵خورشیدی در زیرمجموعه وزارت علوم قرار داشته است، ولی در اسفندماه این سال به دستور ناصرالدین شاه، «علیقلی‌خان هدایت»، ملقب به مخبرالدوله، به‌عنوان نخستین وزیر تلگراف ایران منصوب و وزارت ارتباطات به‌صورت رسمی تأسیس می‌شود. او در مردادماه این سال خط تلگراف تهران به مشهد را راه‌اندازی کرد.

● استقلال تلگراف‌خانه ایران

اما اداره‌ای که مخبرالدوله وزارتش را برعهده گرفته بود، برای مستقل شدن راه درازی پیش‌رو داشت، زیرا در این دوران امتیاز تلگراف‌خانه ایران به شرکت تلگراف هند و اروپا تعلق داشت و انگلیسی‌ها از آن بهره‌برداری می‌کردند، اما در نهایت در سال۱۳۰۸خورشیدی وزارت پست و تلگراف در پیشنهادی به مجلس سهام شرکت تلفن‌وقت را خریداری کرد و وزارت پست و تلگراف و تلفن شکل گرفت و «میرزا قاسم‌خان صوراسرافیل» به‌عنوان وزیر این قسمت منصوب شد. با انحلال شرکت تلگراف هند و اروپا در اواخر بهمن‌ماه ۱۳۱۰امتیاز تلگراف‌خانه ایران به آن بازگشت و تلگراف‌خانه ایران که پست، تلگراف و تلفن را زیرمجموعه خود داشت، به‌صورت رسمی استقلال پیدا کرد و مشغول به کار شد.

● حالا از تلگراف‌خانه حرف می‌زنم

ورود تلگراف به مشهد در مردادماه۱۲۵۵رقم می‌خورد. نخستین پیام این خط را «آلبرت هوتم شیندلر» مخابره می‌کند. او که به دستور شاه‌صاحقران قاجاری مأمور کشیدن خط سیم تلگراف‌از تهران تابوشهر است، در این پیام که برای مخبرالدوله مخابره شد، گفته است: «از رنگی حیدرعلی‌خان سرهنگ، (نخستین رئیس تلگراف‌خانه مشهد)، امروز که دوشنبه است سیم داخل شهر شده و حالا از تلگراف‌خانه حرف می‌زنم. شیندلر، مهر تلگراف‌خانه مبارک به تاریخ یکم شهر رجب‌المرجب ۱۲۹۳.» گویا به مبارکی ورود تلگراف به مشهد در این روز مراسمی در حرم مطهر رضوی برگزار و این خبر با شلیک ۲۱توپ به مردم ابلاغ می‌شود.

● تلگراف‌خانه چهارباغ

پس از این رویداد با تشکیل یک مرکز مستقل به‌نام تلگراف‌خانه در محله چهارباغ، این وسیله ارتباطی به‌طور منظم و پیوسته، تماس مشهد را با تهران برقرار می‌کند. در این زمان کارکنان اصلی تلگراف‌خانه مشهد شامل یک نفر ناظم، صندوقدار، حسابدار، یک کارشناس انگلیسی، عضو مؤسسه تلگراف هند و اروپا، ۲نفر تلگرافچی روسی، یک نفر تلگرافچی ارمنی و ۲نفر تلگرافچی ایرانی می‌شده است.

پس از تأسیس تلگراف‌خانه در مشهد، تلاش شد تا این ارمغان برای دیگر شهرهای خراسان نیز برده شود، بنابراین شاخه‌های فرعی تلگراف با مرکزیت مشهد به سرخس، سیستان و درگز نیز کشیده شد و به این ترتیب برای مناطق مرزی و دورافتاده خراسان نیز امکان مخابره خبر فراهم شد.

شهریار

روزنامه شهرامید و زنجانگی

۳شنبه ۲۸ بهمن ۱۳۹۱ ۴۰ رجب ۱۳۹۲ ۳۳۵هـ.ش

۱۳

↓

تاریخ و هویت

نمایی از داشته‌های محدوده پیرامون حرم مطهر رضوی

مساحت بافت تاریخی پیرامون حرم	۳۶۰ هکتار	بافت فرسوده شناسایی شده در ابتدای طرح بهسازی پیرامون حرم	۸۳ هکتار	تعداد پلاک‌ها (بناهای مسکونی) بافت اطراف حرم	۶۵۰۰ پلاک	جمعیت ساکن در بافت تاریخی پیرامون حرم	۱۴۰۰۰ نفر	تعداد خانه‌های تاریخی مشهد	۲۰۶ خانه
تعداد خانه‌های تاریخی ثبت شده در مشهد	۷۹ خانه	بناهای تاریخی بافت پیرامون حرم در گذشته	نامشخص بنا	تعداد محلات بافت تاریخی اطراف حرم	۳۰ محله	تعداد خانه‌های ثبت شده در محدوده اطراف حرم	۲۲ خانه	تعداد اماکن ثبت شده که شامل بازار تیمچه، کاروان سرا و... می‌شود	۳۶ ملک

شماری از خانه‌های تاریخی ثبت ملی، اما تخریب شده در یک دهه گذشته

خانه استی، خیابان چم، اواخر دهه ۸۰	خانه امینی، پایین خیابان (شاید ۹۶)	خانه مقبل السلطنه، بازارچه سراب، اوایل دهه ۹۰	خانه موسوی، خیابان امام رضا، دهه ۸۰	خانه سیدان، پایین خیابان، (شاید ۹۸)	خانه لگزایی، سلماسی، خیابان جنت، اواخر دهه ۸۰	خانه براتی، پایین خیابان، اواخر دهه ۸۰	خانه فولادکار، پایین خیابان، اواخر دهه ۸۰	خانه حساساب، پایین خیابان، اواخر دهه ۸۰	خانه حسینی (قندی) خیابان توحید، اوایل دهه ۹۰
خانه جوان صبور، پایین خیابان، اواخر دهه ۸۰	خانه سبزواری‌ها، بالاخیابان، اواسط دهه ۸۰	خانه سبزواری‌ها، ۲، بالاخیابان، اواسط دهه ۸۰	خانه وهاب زاده، ارگ، اواخر دهه ۸۰	سرای ترکمن‌ها، چهارباغ، اواخر دهه ۸۰	خانه شیخ الاسلامی، بالاخیابان، اوایل دهه ۹۰	خانه تقوی، نوغان، اواخر ۸۰	خانه زرین زاده، پایین خیابان، اوایل دهه ۹۰	خانه تمدنی، سرشور، اواخر دهه ۸۰	خانه امیرفخریان، طبرسی، بخشی از آن اوایل دهه ۹۰
تخریب شده است.	هوشمند، بالاخیابان، اواخر دهه ۸۰	شیخ الاسلامی، بالاخیابان، اوایل دهه ۹۰	رجب پور صنعتی، بالاخیابون، اوایل دهه ۹۰	حشمت اعتمادی، چهارراه خسروی، گویا به تازگی تخریب شده است.	عطاریان، خیابان آزادی، اواخر دهه ۸۰				

تخریب خیابان نواب صفوی در دوره ولیان

نمایی از خانه اسماعیلی که تخریب شد

هدایت گواهی در توضیح این عکس می‌گوید: «من چند روز پیش در انبار یک پیمانکار تخریب، پنجره‌ای چوبی با گره‌بندی ویژه دیدم. براساس اطلاعات می‌دانستم که ایجاد این گره‌ها که خیلی هم ساخت آن دشوار است، متعلق به معماری پیش از قاجار است. خیلی اصرار کردم بدانم که این پنجره متعلق به کدام بنا بوده است و آن پیمانکار فقط به‌یاد آورد که حدود هفت‌هشت سال پیش این پنجره را از بنایی تخریب‌شده در محله نوغان برداشته است و من مطمئن آن بنایی که این پنجره روی آن سوار بوده یا مربوط به دوره زند و افشار بوده است یا صفویه و چون دیگر خود بنا وجود ندارد، نمی‌توانم این را اثبات کنم. ما در بافت تاریخی مشهد بناهایی بی‌مانندی مانند خانه دربان مقامی در محله وحدت، خانه تاریخی نیلی، خانه حساساب، کاروان‌سرای ملک و بسیاری دیگر از این نمونه‌ها داشتیم که بودن هیچ مطالعه و نظارتی تخریب شده‌اند.»